

ภาวะผู้นำเชิงพระพุทธในการแก้ไขปัญหาวิกฤตทางสังคม : กรณีศึกษาโรคระบาด
Buddhist Leadership in Solving Social Crises: A Case Studies of Epidemics

พระมหาไพจิตร อุตตมธมโม

Phramaha Paijit Uttamadhammo

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

วิทยาเขตมหาวชิราลงกรณราชวิทยาลัย

Mahamakut Buddhist University

Mahavajiralongkorn Rajavidyalaya Campus

พระมหาทศพร สุขุมภูโก

Phramaha Thotsaphorn Sumudhuko

นักศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา

Master student, Department of Buddhism and Philosophy

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Graduate school, Mahamakut Buddhist University

E-mail: natthawut3984@gmail.com

วันที่รับบทความ (Received) : 9 เมษายน 2563

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 7 มิถุนายน 2563

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 13 มิถุนายน 2563

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อเสนอหลักการปฏิบัติตนตามหลักเสขียวัตตรของพระสงฆ์ในด้านการแพทย์และสาธารณสุขทางพระพุทธศาสนา เพื่อนำเสนอภาวะผู้นำเชิงพระพุทธในการแก้ไขปัญหาโรคระบาดในสมัยพุทธกาลและในอดีต และเพื่อเปรียบเทียบบทบาทและภาวะผู้นำของพระสงฆ์ในการแก้ไขปัญหาโรคระบาดในปัจจุบัน ผลการศึกษา พบว่าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นผู้นำภิกษุสงฆ์ 500 รูป ทำการปิดป่าภัยโรคระบาดที่เมืองไพศาลีด้วยพระปริตรและตรัสเทศนารัตนสูตรรวม 7 วัน

ด้านสาธารณสุขทรงวางหลักปฏิบัติ 14 ข้อ สำหรับวิธีการรักษาโรค ประกอบด้วย 3 วิธี คือ 1) การดูแลรักษาด้วยวิธีการทางการแพทย์ อาศัยพระภิกษุดูแลกันเอง บางครั้งพระพุทธเจ้าก็ลงมาดูแลด้วยพระองค์เอง และบางครั้งก็อาศัยหมอชาวบ้าน 2) การดูแลรักษาด้วยธรรมะ และ 3) การป้องกันการเกิดโรคด้วยข้อปฏิบัติสุขอนามัยในจุดงควัตร 13 ข้อ ส่วนเภสัชที่ทรงอนุญาต ประกอบด้วย 1) ชนิดที่เป็นรากไม้ 2) ฝาดที่เป็นยา 3) ยาชนิดที่ใช้ใบ 4) ยาชนิดที่ใช้ผล และ 5) ยาชนิดที่ใช้ยางไม้

ในสถานการณ์ปัจจุบัน คณะสงฆ์ไทยควรคำนึงและทบทวนข้อวัตรปฏิบัติว่าได้มีการปฏิบัติตามจุดงควัตร 14 ประการหรือไม่ มีความหย่อนยานในพระธรรมวินัยหรือไม่ อย่างไร และควรมีแนวทางปฏิบัติ แนวทางปรับปรุงแก้ไขปัญหาหรืออย่างไร

คำสำคัญ : ภาวะผู้นำเชิงพระพุทธ, การแก้ไขปัญหา, โรคระบาด

ABSTRACT

This article aims to present the principles of conduct according to the Buddhist monk's practices in medical and public health in Buddhism. To present the Buddha's leadership in solving epidemics in the Buddha's time and past. and to compare the roles and leadership of monks in solving current epidemic problems. The study found that Lord Buddha was the leader of 500 monks to dispel plague in Paisali with Phraparit and spoke the Rattansutta for 7 days.

On the public health, he established 14 practices. There are 3 methods for treating diseases which are 1) medical care relying on monks to take care of themselves sometimes the Lord Buddha came down to take care of himself. and sometimes relying on a doctor's villagers 2) Dharma care and 3) Prevention of disease with 14 sanitation practices. The permitted pharmacist consists of 1) the type of the root plant, 2) the astringent, 3) the leaf type drug, 4) the fruit type drug and 5) the type of wood sap.

In the current situation The Thai clergy should consider and review the practices as to whether or not the 13 practices of the thudongkawattra. Is there a slack in the discipline or not. and should have guidelines how to improve or solve the problem.

Keywords : Buddhist leadership, Problem solving, Epidemics

1. บทนำ

องค์การอนามัยโลก (WHO) ได้ประกาศให้การแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนาสายพันธุ์ใหม่ (Novel Coronavirus COVID-19) เป็น การระบาดใหญ่หรือ Pandemic หลังจากที่เชื้อโรคได้ลุกลามไปอย่างรวดเร็วในทุกภูมิภาคของโลก ข้อมูลจากมหาวิทยาลัยจอห์นส์ฮอปกินส์ (Johns Hopkins University) ของสหรัฐอเมริกา (วันที่ 5 เมษายน 2563) ระบุว่า ปัจจุบันไวรัสโคโรนาสายพันธุ์ใหม่แพร่ระบาดไปแล้วใน 181 ประเทศและดินแดนทั่วโลก มีผู้ติดเชื้อกว่า 1,134,418 คน ทั้งได้คร่าชีวิตผู้คนไปแล้วกว่า 60,115 คนโลกได้รับรู้เรื่องโรคติดต่อปริศนานี้ หลังจากทางการจีนได้ยืนยันเมื่อวันที่ 31 ธันวาคม 2019 ว่าเกิดการระบาดของเชื้อไวรัสสายพันธุ์ใหม่ในเมืองอู่ฮั่น (Uhan) ซึ่งมีประชากรกว่า 11 ล้านคนโดยหลังจากเก็บตัวอย่างไวรัส (Virus) จากคนไข้นำไปวิเคราะห์ในห้องปฏิบัติการ ในเวลาต่อมาจีนและองค์การอนามัยโลกระบุว่าไวรัสชนิดนี้คือ “เชื้อไวรัสโคโรนา” ก่อนหน้านั้น พบไวรัสโคโรนา (Coronavirus) มาแล้ว 6 สายพันธุ์ ที่เคยเกิดการระบาดในมนุษย์ สำหรับไวรัสโคโรนาสายพันธุ์ใหม่ที่กำลังระบาดเป็นสายพันธุ์ที่ 7 คนไทยรู้จักไวรัส (Virus) ในตระกูลนี้มาแล้วจากโรคระบบทางเดินหายใจเฉียบพลันร้ายแรงหรือโรคซาร์ส (Severe Acute Respiratory Syndrome - SARS) ซึ่งมีสาเหตุจากเชื้อไวรัสโคโรนาเช่นกัน โดยพบการระบาดครั้งแรกปลายปี 2002 เริ่มจากพื้นที่มณฑลทกวางตุ้งของจีน ก่อนที่จะแพร่กระจายไปในหลายประเทศ จนมีผู้ติดเชื้อกว่า 8,000 คน และคร่าชีวิตผู้คนไปเกือบ 800 คนทั่วโลก ในขณะที่คณะกรรมการระหว่างประเทศว่าด้วยอนุกรมวิธานวิทยาของไวรัส (International Committee on Taxonomy of Viruses) ได้กำหนดให้ใช้ชื่อไวรัสที่ทำให้เกิดโรค Covid-19 ว่า SARS-CoV-2 หรือไวรัสโคโรนาโรคทางเดินหายใจเฉียบพลันรุนแรงชนิดที่สอง (Severe Acute Respiratory Syndrome Coronavirus 2) เนื่องจากมีความเกี่ยวข้องทางพันธุกรรมอย่างใกล้ชิดกับเชื้อไวรัสโรคซาร์ส (ไวรัสโคโรนา, 2563)

สถานการณ์ในปี 2563 ประเทศไทยได้เผชิญกับโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19)ที่กำลังแพร่กระจายทั่วโลก กระทรวงสาธารณสุขออกประกาศเกี่ยวกับโรคติดต่ออันตราย (ฉบับที่ 3) ระบุว่า “โรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 หรือโรคโควิด 19 (Coronavirus Disease 2019 (COVID-19)) มีอาการไข้ ไอ เจ็บคอ หอบเหนื่อย หรือมีอาการของโรคปอดอักเสบ ในรายที่มีอาการรุนแรงจะมีอาการระบบทางเดินหายใจล้มเหลว และอาจถึงขั้นเสียชีวิต” (ประกาศกระทรวงสาธารณสุข, 2563) เมื่อหากเราย้อนกลับไปดูการระบาดของโรคร้ายแรงในประวัติศาสตร์สยาม มีเหตุการณ์น่าสนใจที่เกิดขึ้นและจารึกไว้หลายเหตุการณ์ ดังนี้

1.1 กรุงศรีอยุธยาเผชิญกับความตายสีดำ หรือ “Black Death”

เมื่อประมาณ ค.ศ. 1350 หรือราว พ.ศ. 1893 อันเป็นช่วงเวลาของการสถาปนากรุงศรีอยุธยา นับว่าเป็นช่วงของเวลาไล่เลี่ยกับที่เกิดโรคระบาดครั้งใหญ่อีกครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์และเป็นที่รับรู้ รับประทานกันอย่างทั่วไปว่าการแพร่ระบาดของโรคครั้งนี้มีสัตว์คือหมัดหนู (Rat Flea) เป็นตัวแพร่เชื้อ โดยหมัดหนูติดกับตัวหนูที่อยู่ใต้ท้องเรือสำเภา (Barque) ซึ่งเดินทางไปติดต่อค้าขายในดินแดนต่างๆ ในสมัยนั้น ผู้ป่วยกาฬโรค (Plague) จะมีอาการตามชื่อที่ถูกเรียกกันว่า “ความตายสีดำ” กล่าวคือ ตามร่างกายของผู้ป่วยจะมีสีดำคล้ำ อันเนื่องมาจากเซลล์ (Cells) ผิวหนังที่ตายไป ส่วนอาการของผู้รับเชื้อกาฬโรคจะมีแผลขนาดเท่าไข่มุกหรือผลส้มตรงต่อมน้ำเหลืองต่างๆ จากนั้นจะมีไข้สูง ปวดตามแขนและขา เมื่ออาการหนักจะเจ็บปวดทุกข์ทรมานจนกระทั่งเสียชีวิต

กรุงศรีอยุธยาและบ้านเมืองแถบอุษาคเนย์ (Southeast) เกิดกาฬโรคระบาดเหตุเพราะการติดต่อค้าขายทางเรือสำเภากับชาวจีน เนื่องจากมีหลักฐานประวัติศาสตร์แสดงให้เห็นว่ามีกาฬโรคระบาดในจีนเมื่อประมาณ พ.ศ.1876 จากนั้นก็แพร่สู่อุษาคเนย์ โดยมีหมัดหนู(Rat Flea) เกาะติดตัวหนูอยู่ใต้ท้องเรือสำเภา เมื่อเรือสำเภาเทียบท่าจอดขนถ่ายสินค้าที่แห่งใด หนูใต้ท้องสำเภาก็เอาหมัดหนูออกไปแพร่เชื้อในบ้านเมืองแห่งนั้นตลอดเส้นทาง เช่นเดียวกับประเทศไทยในเวลานั้น มีผู้คนล้มตายจำนวนมากด้วยกาฬโรคระบาดดังปรากฏในตำนานและพงศาวดารเรื่องพระเจ้าอู่ทองหนีโรคห่า แล้วสถาปนากรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ. 1893(Black Death โรคห่า กาฬโรค ยุคพระเจ้าอู่ทอง, เอกสารการเสวนา “แบ่งปันความรู้ เชิดชูศาสนา พัฒนาแหล่งน้ำลำคลอง”, 2553) ซึ่งวิธีการควบคุมโรคในสมัยนั้นคือ จะปล่อยทิ้งคนป่วยไว้และที่เหลือจะพากันหนีไปกันหมด จนกลายเป็นบ้านร้างเมืองร้าง และเมื่อเวลาผ่านไปประมาณ 6 ปี ค่อยกลับมาอาศัยใหม่ “การทิ้งบ้านทิ้งเมืองเมื่อเกิดโรคระบาดร้ายแรงขึ้นเป็นเรื่องสุดวิสัย เนื่องจากสมัยนั้นยังไม่มีวิธีป้องกันและควบคุมโรค การย้ายออกจึงเป็นวิธีการที่ดีที่สุด ซึ่งตามทฤษฎีสมัยใหม่ระบุว่าโรคระบาดจริงๆ ไม่ต้องทำอะไรก็ได้ เพราะในที่สุดการแพร่ระบาดจะหมดไปเป็น เป็นไปตามวงจรของเชื้อ อีกทั้งจะมีร่างกายและสภาพแวดล้อมจะมีการสร้างภูมิคุ้มกันขึ้นมา การย้ายบ้านหรือย้ายเมืองจึงเป็นวิธีที่ดีในขณะนั้น” (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2552)

1.2 อหิวาตกโรคระบาดครั้งใหญ่ในสยาม

เมื่อก้าวถึงการระบาดของ “อหิวาตกโรค” ในปีพ.ศ.2363 สมัยนั้นบ้างเรียก “โรคปวง” บ้างเรียก “โรคลงราก” บ้าง ที่ทั้งรุนแรงและลูกกลมจนคร่าชีวิตผู้คนอย่างไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน เหตุการณ์ครั้งนั้นมีผู้เสียชีวิตทั้งในสยามประเทศและหัวเมืองใกล้เคียงมากถึงราว 30,000 คน ต่อมาพ.ศ.2392 ช่วงปลายรัชกาลที่ 3 อหิวาตกโรคระบาดขึ้นที่บางกอก เป็นช่วงเวลาราวหนึ่งเดือน หนังสือพิมพ์ข่าวภาษาอังกฤษได้รายงานว่ามี การนำผู้เสียชีวิตไปที่วัดสระเกษ จำนวน 2,765 ศพ ที่วัดดินเลน (วัดบพิตรพิมุขในปัจจุบัน) จำนวน 1,481 ศพ และวัดบางลำพู (วัดสังเวช) จำนวน 1,213 ศพ รวมแล้วมีผู้เสียชีวิตกว่า 5,000 คน จนกระทั่งปี พ.ศ.2416 ช่วงต้นของรัชกาลที่ 5 อหิวาตกโรคได้กลับมาระบาดอีกครั้ง (ขวัญชาย ดำรงขวัญ, 2559)

ในการจัดการโรคระบาดนั้น ทางราชสำนักเองไม่รู้จะทำอย่างไร จึงมีการทำพระราชพิธีอาพาธพินาศ ด้วยการนำพระมาแห่รอบเมือง พร้อมทั้งสวดมนต์ ทั้งยังยิงปืนใหญ่เพื่อเป็นการขับไล่เสนียดจัญไร นอกจากนี้ยังขอให้ชาวบ้านช่วยกันถือศีล ปล่อยนก ปล่อยปลา แต่ก็ไม่ได้ช่วยอะไรให้ดีขึ้น และต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่เพียงแต่มีการนำสูตรยาวิเศษยาใหญ่และยาน้ำกาละบรูหะยอรักษาผู้ป่วย ทำให้การแพร่ระบาดลดลง เป็นช่วงขณะเดียวกันที่นายโรเบิร์ตโนกซ์ (Mr. Robert Knox) ได้ค้นพบสาเหตุการเกิดอหิวาตกโรคว่ามาจากสัตว์ตัวเล็กๆ ที่อยู่ในน้ำที่เป็นต้นตอของอาการป่วย เป็นจุดเริ่มต้นของทฤษฎีเชื้อโรค ทำให้มีการระมัดระวังดูแลความสะอาดของน้ำกินน้ำใช้กันมากขึ้น เป็นจุดเริ่มของการจัดการด้านอนามัยและสิ่งแวดล้อม ทั้งเรื่องการจัดระบบน้ำ การจัดสุขาภิบาล ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ได้เกิดมีโรคครั้งร้ายแรงขึ้นอีก โดยครั้งนี้เป็นการระบาดของโรคไข้หวัดใหญ่สายพันธุ์สเปนซิปูล (Spanish Flu) มีผู้เสียชีวิตทั่วโลก 20 - 40 ล้านคน ซึ่งประเทศไทยก็มีผู้เสียชีวิตเช่นกัน แต่เนื่องจากระบบการเก็บข้อมูลทางระบาดยังไม่มีในขณะนั้น (นภนาท อนุพงศ์พัฒน์, 2563)

1.3 โรคซาร์ (SARS)

โรคซาร์ส หรือ SARS ซึ่งย่อมาจากคำว่า Severe Acute Respiratory Syndrome หรือภาษาไทยถ้าจะแปลกันตรงตัวก็น่าจะแปลว่า “กลุ่มอาการโรคระบบหายใจเฉียบพลันอย่างรุนแรง” เป็นคำที่เพิ่งมีการบัญญัติขึ้นมาใหม่ คำนี้ไม่เคยปรากฏมาก่อนจากการที่มีรายงานผู้ป่วยรายแรกที่ป่วยด้วยโรคนี้นี้เมื่อเดือนมีนาคม 2546 เป็นรายแรกจากกรุงฮานอย ประเทศเวียดนาม เป็นนักธุรกิจชายชื่อ นายจอห์นนี่ เชน (Mr Johnny Chern) ซึ่งเดินทางมาจากสหรัฐอเมริกา มาทำธุรกิจที่กวางตุ้งและเดินทางต่อไปฮานอยโดยผ่านฮ่องกง แวะพักที่โรงแรมเมโทรโพล (Metropole Hotel) แล้วจึงเดินทางไปตามเนินธุรกิจที่เวียดนามต่อไป จอห์นนี่เริ่มมีอาการป่วยคล้ายไข้หวัดใหญ่ เมื่อไปถึงฮานอยจึงไปขอรับการรักษาที่โรงพยาบาลฮานอยเฟรนด์ ฮอสปิเทล ในกรุงฮานอยที่ชาวตะวันตกไวใจนิยมไปขอรับการรักษา ช่วงเวลาข้ามวันอาการของจอห์นนี่ทรุดหนักลง หายใจติดขัด ต้องใช้เครื่องช่วยหายใจ สุดท้ายได้รับการส่งตัวไปรักษาที่ฮ่องกงและจบชีวิตที่นั่น ชื่อโรคกำเนิดที่จุดนี้เอง ก่อนไปสิ้นชีวิตที่ฮ่องกง จอห์นนี่ ได้แจกจ่ายเชื้อโรคซาร์สไว้ที่โรงพยาบาลฮานอย เฟรนด์ ฮอสปิเทล จำนวนหนึ่ง ทำให้เจ้าหน้าที่ที่นั่นเสียชีวิตด้วยโรคซาร์ส 22 คนเป็นอย่างน้อย ก่อนที่ทั้ง 22 รายจะสิ้นใจ ก็แพร่โรคไปในชุมชนฮานอยอีกอย่างกว้างขวาง

เชื้อจุลชีพก่อโรคที่เป็นสาเหตุของไข้หวัดมรณะคือ เชื้อ Corona Virus สามารถแยกเชื้อจากเนื้อเยื่อของผู้ป่วยหลายคน และยังสามารถเพาะเชื้อได้จากจมูกและคอ และเมื่อทดสอบระบบภูมิคุ้มกันก็พบหลักฐานยืนยันว่าการตรวจทางอณูชีววิทยาก็พบว่ามัลักษณะเหมือน Corona Virus สายพันธุ์ดั้งเดิม แต่เป็นสายพันธุ์ใหม่อีกต่างหาก จึงเรียกว่า SARS Coronavirus หรือ Scورونا Virus โรคซาร์ส มีระยะฟักตัวของโรคตั้งแต่ได้รับเชื้อโรคจนกระทั่งเกิดอาการของโรคโดยประมาณใช้เวลา 2-7 วัน แต่มีบางรายงานพบว่าอาจจะใช้เวลา 10 วัน สำหรับประเทศไทย สำนักโรคระบาดวิทยา กระทรวงสาธารณสุขให้ระยะเวลา 14 วัน ในการสังเกตอาการว่าจะเป็นโรคหรือไม่ โดยเริ่มเกิดอาการไข้ก่อน มีอาการคล้ายไข้หวัด ไข้มักจะเกิดเฉียบพลัน ไข้สูงมาก อาจสูงกว่า 38 องศา ปวดศีรษะ รู้สึกไม่สบาย อ่อนเพลีย ปวดเนื้อปวดตัว อาจมีอาการปวดท้อง ท้องเสีย หลังจากมีอาการ 2-7 วัน ประมาณร้อยละ 10-20 จะมีอาการท้องเดิน ผู้ป่วยจะมีอาการไอแห้งๆ เจ็บหน้าอก หายใจตื้น หรือหายใจหอบ หายใจติดขัด ซึ่งเป็นอาการที่บ่งบอกว่าโรคได้ดำเนินในทางที่หนักลง มีผู้ป่วยประมาณร้อยละ 10-20 ที่อาการเป็นมากจนต้องใส่เครื่องช่วยหายใจ มีอัตราการตายร้อยละ 6-15 และมีกล้ามเนื้อตายแล้วเสียชีวิต อาจจะมีอาการน้อยเมื่อเริ่มเป็นโรคแต่จะเห็นได้ว่าอาการที่ปรากฏไม่แตกต่างจากไข้หวัด

โรคซาร์ส (Severe Acute Respiratory Syndrome : SARS) เกิดจากเชื้อไวรัสในตระกูลโคโรนาไวรัส (Corona Virus) เป็นโรคในกลุ่มอาการโรคทางเดินหายใจ แต่เป็นชนิดเฉียบพลันรุนแรง ซึ่งอาจรุนแรงจนถึงขั้นเสียชีวิตได้ สามารถติดต่อได้ง่าย พบในคนทุกวัย และมักมีความรุนแรงในผู้ป่วยที่มีอายุมากกว่า 40 ปี หรือผู้ที่มีภูมิคุ้มกันโรคต่ำ(ประเสริฐ ทองเจริญ, 2552)

จากที่ได้ทำการศึกษาค้นคว้าการเกิดโรคระบาด ทำให้เห็นว่าการป้องกันและควบคุมโรคในอดีต สิ่งสำคัญคือภาวะผู้นำของชนชั้นผู้นำในระดับปกครองหรือผู้ที่มีอำนาจบริหารประเทศ ในการยอมรับความรู้ใหม่ๆ เพื่อใช้ในการเปลี่ยนแปลงและกำหนดนโยบาย หรือวางมาตรการสำคัญในการป้องกันและควบคุมโรค ต่อมาหลังปี 2500 ได้มีการเปลี่ยนแปลงทำนโยบายสาธารณสุขมูลฐาน เนื่องจากสถานพยาบาลมีน้อย โรงพยาบาลใหญ่ๆ มีแต่เฉพาะในกรุงเทพฯเท่านั้น ส่งผลต่อเข้าถึงการรักษา จึงต้องเน้นให้ชาวบ้านดูแลสุขภาพ และสุขอนามัยขั้นพื้นฐานของตนเองเพื่อป้องกันโรค แม้ว่าภายหลังการดำเนินงานด้านสาธารณสุขมูลฐานเริ่มลดลงเช่นกัน เนื่องจากการพัฒนาเมืองที่มีการจัดระบบปะปา ระบบสุขาภิบาล ทำให้โรคที่เคยระบาดในอดีตลดลง แต่สาธารณสุขมูลฐานยังถือว่าเป็นเรื่องสำคัญ เพราะหากประชาชนมีความรู้ความเข้าใจในการป้องกันโรค แม้จะเป็นโรคติดต่อไม่เรื้อรัง อย่างเช่น โรคหัวใจ เบาหวาน ความดันโลหิตสูง ที่มีสาเหตุจากพฤติกรรม การบริโภค จะช่วยลดการแพร่ระบาดของโรคได้

2. แนวคิดและวรรณกรรมเกี่ยวกับรัตนสูตร

แนวคิดและวรรณกรรมเกี่ยวกับรัตนสูตรในสมัยพุทธกาลที่มีต่อการป้องกัน ปร่าภัยและวิฤทธิทางสังคมที่เกิดขึ้น 3 ประการ ณ เมืองไพศาลี อาณาจักรวัชชี มีรายละเอียด ดังนี้

ในครั้งสมัยพุทธกาล เมืองไพศาลีหรือเมืองเวสาลี นครหลวงแห่งอาณาจักรแคว้นวัชชี มีการปกครองระบอบสามัคคีธรรม (คล้ายกับลักษณะสาธารณรัฐในปัจจุบัน) เป็นเมืองที่มั่งคั่งอุดมสมบูรณ์มีประชาชนอยู่อย่างหนาแน่นมีกำแพง 3 ชั้น ซึ่งเรียกว่า “ตรีบูร” โดยแต่ละชั้นห่างกันประมาณ 4 กิโลเมตร มีปราสาทอุทยาน สระโบกขรณีเป็นจำนวนมาก เมืองไพศาลีเกิดข้าวยากหมากแพง ฟ้าฝนชลธารก็ไม่ตกต้องตามฤดูกาล ข้าวกล้าแห้งเหี่ยวตาย เกิดทุพภิกขภัยใหญ่และมีโรคระบาดเมื่อเกิดโรคภัย 3 ประการคือ 1) ทุพภิกขภัย (ข้าวยากหมากแพง) 2) อมมนุษย์ภัย (ภัยจากพวกอมมนุษย์) และ 3) พยาธิภัย (ภัยที่เกิดจากโรคระบาด) ขึ้นในเมืองไพศาลีอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน กษัตริย์ลิจฉวีมีจำนวนถึง 7,707 องค์ จึงให้ประชาชนประชุมพร้อมกันในสันฐาคาร (ห้องประชุมใหญ่) เพื่อร่วมกันพิจารณาต่อสู้ความประพฤติของบรรดากษัตริย์ทั้งหลาย และไม่เห็นว่ากษัตริย์ทั้งหลายทำความผิด จึงมีมติควรถวายทูลนิมนต์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กราบทูลเรื่องราวให้ทรงทราบและกราบทูลขออนุญาตนิมนต์พระพุทธเจ้าเสด็จไปยังนครไพศาลี

ส่วนเมืองไพศาลี ซึ่งตั้งอยู่ห่างฝั่งซ้ายของแม่น้ำคงคาขึ้นไปทางเหนือประมาณ 40 กิโลเมตร เมื่อทราบข่าวว่าพระพุทธเจ้าทรงรับนิมนต์แล้ว ก็เตรียมปร่าบทางให้ร่าบเรียบตั้งแต่ฝั่งซ้ายของแม่น้ำคงคาไปจนถึงเมืองไพศาลีและสร้างวิหารประจำไว้จำนวน 3 หลัง เตรียมทำการบูชาเป็น 2 เท่าของพระเจ้าพิมพิสารที่ทรงทำมาแล้ว เรือขนานนำพระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์ 500 รูป มาในแม่น้ำคงคาเป็นระยะทาง 16 กิโลเมตร ก็ถึงเขตเมืองไพศาลี บรรดากษัตริย์ลิจฉวีก็พากันลุลยนำลงรับเสด็จพระพุทธเจ้าในแม่น้ำคงคาถึงพระศอกเช่นกัน

พระพุทธเจ้าเสด็จถึงประตูเมืองไพศาลีในเวลาเย็น ได้ตรัสให้พระอานนท์เรียน “รัตนสูตร” เพื่อเดินจาริกทำพระปริตไปในระหว่างกำแพง 3 ชั้น (ตรีบูร) ในเมืองไพศาลีกับบรรดากุมารลิจฉวีแล้วตรัส “รัตนสูตร” ขึ้นในกาลครั้งนั้น (พระสูตรหมายถึงพระรัตนตรัย คือ พุทธรัตนะ ธรรมรัตนะ และสังฆรัตนะ) เมื่อพระอานนท์เรียนรัตนสูตรจากพระพุทธเจ้าแล้วก็เอาบาตรของพระพุทธเจ้าใส่น้ำถือไปยื่นที่ประตูเมือง พลางรำลึกถึงพระพุทธคุณตั้งแต่ทรงตั้งความปรารถนาที่จะได้บรรลุพระโพธิญาณจนถึงทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตรและโลกุตระธรรม 9 (มรรค 4 ผล 4 และนิพพาน 1) แล้วเข้าไปภายในพระนคร เดินทำพระปริตไปในระหว่าง

กำแพงเมือง 3 ชั้น ทำให้พวกอมนุษย์ที่ยังหลงเหลืออยู่ข้างพากันหนีออกจากเมืองไปหมด พวกชาวเมืองจึงออกจากบ้านของตนถือดอกไม้และของหอม พากันตามบูชาพระอานนท์แห่ล้อมท่านมา พระอานนท์เดินทำพระปริตรไปทั้งคืน ประชาชนชาวเมืองไพศาลีได้พร้อมใจกันตกแต่งสัณฐาคาร กลางพระนคร ด้วยของหอม และผูกเพดานประดับด้วยรัตนชาติ จัดตั้งอาสนะสำหรับพระพุทธเจ้า แล้วเชิญเสด็จพระบรมศาสดามาประทับในสัณฐาคาร พระภิกษุสงฆ์และกษัตริย์ลิจฉวี ตลอดจนประชาชนชาวเมืองไพศาลี ได้พากันมานั่งล้อมพระพุทธเจ้า พระอินทร์พร้อมเทพบริวารก็มาเฝ้าด้วย ครั้นพระอานนท์ทำพระปริตอารักขาทั่วพระนครแล้วก็กลับมาเฝ้าพระพุทธเจ้า พระบรมศาสดาจึงตรัสรัตนสูตรอีกครั้ง หนึ่งรวม 14 คาถา แล้วพระอินทร์ได้ผูกคาถา (ฉันท) ต่ออีก 3 คาถาพระพุทธเจ้าได้ประทับอยู่ที่เมืองไพศาลีและตรัสเทศนารัตนสูตรทุกวันรวม 7 วัน เมื่อทรงเห็นว่าภัยทุกอย่างสงบเรียบร้อยแล้วจึงทรงตรัสอภายกษัตริย์ลิจฉวีและชาววัชชีทั้งหลายเสด็จกลับมายังเมืองราชคฤห์ครั้งนี้ และมีประชาชนมาบูชาสักการะถวายแก่พระองค์เป็นการยิ่งใหญ่ เรียกว่า “คังโคโรหณสมามคม” คือการชุมนุมใหญ่ในโอกาสที่พระพุทธเจ้าเสด็จลงแม่น้ำคงคา(ภัทรบรรณ วันทนชัยสุข, ม.ป.ป.)

จากแนวคิดและวรรณกรรมเกี่ยวกับรัตนสูตรในสมัยพุทธกาลที่มีต่อการป้องกัน ปราบภัย และวิฤตติทางสังคมที่เกิดขึ้น ทำให้ทราบถึง ภาวะผู้นำในการแก้ไขปัญหาวิฤตติทางสังคมของชนชั้นผู้นำ กล่าวคือ ภาวะผู้นำของกษัตริย์ลิจฉวีทั้งหลาย ซึ่งเป็นผู้นำในด้านการปกครองเมืองไพศาลี ในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นแก่ประชาชนในเมืองไพศาลี และภาวะผู้นำขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในการนำพาคณะสงฆ์ 500 รูปเสด็จไปสู่เมืองไพศาลี ประทานพระปริตร ตรัสเทศนารัตนสูตรทำการปิดเป่าภัยโรคระบาดที่เมืองไพศาลีจนเหตุการณ์วิฤตติที่เกิดขึ้นสงบเรียบร้อยนี้เป็นการแสดงออกถึงภาวะผู้นำที่พระองค์ทรงให้การช่วยเหลือมนุษย์และสร้างความร่วมมือกันระหว่างพระพุทธศาสนา พระราชา ข้าราชการบริวาร ปวงประชาราษฎร์ในการขจัดโรคระบาดในครั้งนี้ นอกจากนี้พระองค์ทรงเป็นผู้นำในด้านการสาธารณสุข โดยทรงวางหลักปฏิบัติเฉพาะในการดำเนินชีวิตที่ดีงามและให้ความรู้เกี่ยวกับการดูแลสุขภาพ เพื่อป้องกันดูแลตนเองจากโรคร้ายไข้เจ็บต่างๆ ได้แก่ ข้อปฏิบัติสุขอนามัยในชุดควัตร 14 ข้อ และเสขียวัตร เป็นหลักการปฏิบัติต่อชุมชนหรือกิจกรรมารยาทที่ควรประพฤติ เช่น การฉันทนอาหาร การรับบิณฑบาต กิจกรรมารยาทในการถ่ายอุจจาระหรือปัสสาวะ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นถึงพระเมตตาในด้านสุขอนามัยขั้นพื้นฐานที่มีต่อพระภิกษุในครั้งพุทธกาล

3. แนวคิดและหลักปฏิบัติเกี่ยวกับการจัดการสุขภาพในสมัยพุทธกาล

ในสมัยพุทธกาล การจัดการสุขภาพโดยเฉพาะในหมู่พระภิกษุสงฆ์นั้นได้เน้นไปที่การจัดการทั้งสุขภาพกายและสุขภาพใจ เพราะกายและใจนั้นสัมพันธ์กัน เมื่อใจมีปิติ กายย่อมสงบ เมื่อกายสงบย่อมได้รับความสุข และเมื่อมีความสุข จิตย่อมตั้งมั่น ในทางกลับกันถ้าจิตใจไร้ปิติ กายก็ย่อมไม่สงบ เมื่อกายไม่สงบจะหาความสุขและสมาธิได้อย่างไรกันดังจะเห็นได้จากการบำเพ็ญทุกกรกิริยาของพระพุทธองค์ก่อนตรัสรู้ นั้น พระองค์ทรงทรมานพระวรกายนานาวิธี มีการกลั่นลมหายใจและอดอาหาร จนทำให้กายไม่สงบ เครียด ระส่ำระสาย หาความสุขไม่ได้ จิตก็ไม่เป็นสมาธิ ฟุ้งซ่าน จนพระองค์ต้องหันมาเดินทางสายกลาง การจัดการสุขภาพในความหมายนี้ย่อมต้องสมดุลกันทั้งกายและใจ หลักฐานที่จารึกไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎก กล่าวไว้ว่าความเจ็บไข้ได้ป่วยของพระภิกษุนั้นมีทั้งระดับธรรมดา ระดับปานกลาง กระทั่งระดับรุนแรง ส่วนการดูแลรักษาทำได้ด้วยกันหลายวิธี คือ 1) วิธีทางการแพทย์ 2) การดูแลรักษาด้วยธรรมะ และ 3) โดยการป้องกันการเกิดโรคด้วยข้อปฏิบัติสุขอนามัยในวัตร 14 ดังนี้

3.1 การดูแลรักษาด้วยวิธีทางการแพทย์ หมายถึง การรักษาด้วยยา บางครั้งอาศัยพระภิกษุดูแลกันเอง บางครั้งพระพุทธเจ้าก็ลงมาดูแลด้วยพระองค์เอง และบางครั้งก็อาศัยหมอชาวบ้านมาช่วยดูแล ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ในเวลานั้น ยาที่ใช้ส่วนมากเป็นยาพื้นบ้าน ในเภสัชชนันธกะ พระวินัยปิฎกเล่มที่ 5 ได้พรรณนาถึงยาชนิดต่าง ๆ ที่ใช้กันอยู่ในสมัยนั้น ได้แก่

3.1.1) ชนิดที่เป็นรากไม้ ได้แก่ ขมิ้น, ขิงสด, ว่านน้ำ, ว่านเปราะ, อุตพิต, ข้า, แฝก, หัวหมู, เหง้าบัว, และรากบัว เป็นต้น

3.1.2) ฝาดที่เป็นยา ได้แก่ น้ำฝาดสะเดา, น้ำฝาดโมกมัน, น้ำฝาดขี้กา, น้ำฝาดบอระเพ็ด, และน้ำฝาดกระถินพิมาน เป็นต้น

3.1.3) ยาชนิดที่ใช้ใบ ได้แก่ ใบสะเดา, ใบโมกมัน, ใบขี้กา, ใบแมงลัก, และใบฝ้าย เป็นต้น

3.1.4) ยาชนิดที่ใช้ผล ได้แก่ ลูกพลิงคะ, ตีป्ली, พริก, สมอไทย, สมอพิเภก, มะขามป้อม, และผลโกศ เป็นต้น

3.1.5) ยาชนิดที่ใช้ยางไม้ ได้แก่ หิงคุ, ยางเคียวจากหิงคุ, ยางเคียวจากเปลือกหิงคุ, ยางจากยอดต้นตก, ยางจากใบต้นตก, ยางจากการเคียวก้านต้นตก, และกำยาน เป็นต้น (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

3.2. การดูแลรักษาด้วยธรรมะ จากการศึกษาค้นคว้าในพระไตรปิฎกพบว่ามีการใช้ยู่ 2 วิธีด้วยกันคือ ใช้สวดให้คนป่วยฟังและคนป่วยนำหลักธรรมมาปฏิบัติเพื่อระงับความเจ็บไข้ การสวดพระปริตร หมายถึง การใช้บทสวดต่างๆ สารยาให้คนป่วยฟัง การฟังสารยาธรรม ทำให้กายผ่อนคลายไม่เครียดได้ เมื่อกายผ่อนคลายไม่เครียด จิตก็ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว สามารถใช้ปัญญาพิจารณาเข้าถึงความจริงแห่งชีวิตและทำจิตให้มีสุขภาพสมบูรณ์เต็มที่ กายที่เครียดจากความเจ็บไข้ก็ผ่อนคลาย ปรับเข้าสู่สภาพปกติได้ง่าย กรณีดังกล่าวนี้ พบทั้งกรณีการสวดให้ฆราวาสฟัง การสวดให้พระภิกษุด้วยกันฟัง รวมกระทั่งการสวดให้พระพุทธเจ้าฟังการสวดในลักษณะดังกล่าวส่งผลหลายลักษณะ เช่น ในรายที่อาการหนัก ไม่ไหว ไม่รอดแล้ว ก็ถือเป็นการช่วยประคองจิตให้อยู่ในสถานะที่ควรที่เหมาะสม อย่างน้อยก็พอจะประกันได้ว่าหากตายไปในสภาพจิตแบบนี้ไม่ไปสู่วุคติแน่นอนข้อนี้ได้กลายมาเป็นแบบแผนสำหรับการปฏิบัติของชาวพุทธในปัจจุบัน ในกรณีญาติพี่น้องพิจารณาแล้วเห็นว่าผู้ป่วยไม่รอดแล้วก็จะนิมนต์พระมาสวด การรักษาโรคด้วยการสวดพระปริตรให้ฟังจึงพบเห็นได้บ่อยทั้งในคัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถา(มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

3.3. การป้องกันการเกิดโรคด้วยข้อปฏิบัติสุขอนามัยในชุดงคัวัตร 14 พระพุทธองค์ได้วางหลักการดำเนินชีวิตที่ติงามซึ่งนำไปสู่การดูแลป้องกันตัวเองจากทุกซ์และโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นธรรมเพื่อส่งเสริมความเป็นมนุษย์ ธรรมเพื่อดำเนินชีวิตให้งอกงาม ธรรมเพื่อส่งเสริมชีวิตที่ติงามกัน และธรรมสำหรับภิกษุสงฆ์ เป็นต้น พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงวัตรปฏิบัติที่พุดถึงมารยาท ความสะอาด และความเป็นระเบียบเรียบร้อยของภิกษุสงฆ์ ไม่เว้นแม้แต่เรื่องถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ เรื่องการล้างบาตร การขบฉัน เป็นต้น ล้วนแสดงให้เห็นถึงสุขอนามัยที่พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุมา เช่น วัตรปฏิบัติเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย 1 ใน 14 ข้อ ที่พระสงฆ์ต้องถือปฏิบัติขณะพำนักอยู่ที่ใดที่หนึ่ง ซึ่งจัดว่าเป็นสุขอนามัยขั้นพื้นฐานสำคัญของพระสงฆ์ และความรู้ด้านต่างๆ เกี่ยวกับการจัดการดูแลสุขภาพสืบสายมาจากสมัยพุทธกาล โดยมีพระไตรปิฎกเป็นหลักฐานสำคัญที่บันทึกหลักธรรมคำสอน พระวินัย หรือข้อปฏิบัติสำหรับการดำเนินชีวิตที่ติงาม และเรื่องราวต่างๆ ของพระพุทธองค์และภิกษุสงฆ์ไว้มากมาย ครอบคลุมในทุกมิติที่เกี่ยวข้องกับชีวิตทั้งหมด

เราจึงเห็นภิกษุสมัยพุทธกาลและหลังพุทธกาล มีบทบาทในการดูแลสุขภาพของผู้คนในชุมชนหมู่บ้าน แต่ละท่านแต่ละวัดใช้วิธีหลากหลายแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น มีทั้งที่เข้าไปสงเคราะห์ชาวบ้านในเรื่องของสุขภาพกายและสุขภาพใจโดยตรง เช่น เข้ามาทำหน้าที่เป็นหมอช่วยแนะนำและรักษาโรคให้กับชาวบ้านตามโอกาส หรือช่วยบำบัดทางด้านจิตใจให้กับชาวบ้าน ด้วยการแนะนำให้คำปรึกษาหรือว่าสารยาธรรมให้คนป่วยฟัง เพื่อช่วยเหลือชาวบ้านให้มีจิตใจเข้มแข็งต่อสู้กับทุกซ์ภัยไข้เจ็บได้ (วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี,ม.ป.ป.)

4. แนวคิดเกี่ยวกับภาวะผู้นำเชิงพุทธ

ประเภทของผู้นำจะเป็นแบบใดนั้น จะขึ้นอยู่กับสถานการณ์ของสังคมในแต่ละแห่งเป็นตัวกำหนด เพราะผู้นำคือบุคคลที่ได้รับการยอมรับจากมติมหาชน จึงต้องปรับปรุงตนเองให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ พระพุทธศาสนามีแนวความคิดเรื่องเกี่ยวกับผู้นำซึ่งได้แบ่งประเภทของผู้นำไว้ 2 ลักษณะคือ

4.1) ภาวะผู้นำแบบธรรมราชา ผู้นำที่ได้ชื่อว่าราชา คือ ผู้นำซึ่งยังชนทั้งหลายให้ยินดีด้วย ทศพิธราชธรรม ดังนั้นผู้นำที่เป็นธรรมราชา หมายถึง ผู้นำทรงไว้ซึ่งความรู้ในธรรมของพระพุทธศาสนาพระครูสิริจันทวิภู (2549, อ้างถึงใน พระเทพปริยัติเมธี, 2553) ทัศนะทางพระพุทธศาสนาเห็นว่ากษัตริย์ (ผู้นำ) มิใช่เป็นเทวราชา แต่เป็นเพียงมนุษย์ที่มีคุณสมบัติพิเศษบางประการที่ได้รับมอบอำนาจให้เป็นผู้ปกครอง ลักษณะธรรมราชา มีกล่าวไว้ในจกัถวัตตสูตรอย่างชัดเจนคือทรงตั้งอยู่ในธรรม ยึดถือธรรมเป็นหลักในการการปกครอง ไม่ใช่อารมณ์หรืออคติ ทรงสั่งสอนประชาชนให้ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อประชาชนยึดมั่นในธรรมแล้วก็จะไม่กระทำความผิดความชั่วต่างๆ ทำให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ทรงเผยแผ่ธรรมแก่พระราชาราชอื่นแทนที่จะขยายอำนาจเพื่อนำเอาอาณาเขตของพระราชาราชอื่นเข้ามารวมไว้ กลับทรงรวมอาณาเขตโดยขยายอาณาเขตแห่งธรรมออกไปปรีชา ช่างขวัญยืน (2538, อ้างถึงใน พระเทพปริยัติเมธี 2553)

4.2) ภาวะผู้นำแบบสมมติเทวราชา พระพุทธศาสนายอมรับความสำคัญของกษัตริย์ในแง่ที่เป็นเทพเจ้า โดยสมมติคือ โดยการยอมรับของประชาชนไม่ใช่เทพเจ้าบนสวรรค์ตามความเข้าใจของลัทธิพราหมณ์เพราะพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นท่ามกลางประเพณีนิยมอินเดียโบราณ ซึ่งพระพุทธศาสนายังคงมีจุดยืนความเป็นตัวของตัวเองโดยให้เหตุผลอธิบายการเป็นสมมติเทพของกษัตริย์ ได้แสดงถึงเทพเจ้า 3 ประการ คือ 1) สมมติเทพ เทพเจ้าโดยสมมติคือโดยการยอมรับของมวลมนุษย์โลกซึ่งหมายถึงกษัตริย์ทรงเป็นเทพที่อยู่เหนือมนุษย์ด้วย ธรรม 2) อุปัตติเทพ เทพเจ้าโดยกำเนิดคือสถิตอยู่บนสวรรค์ และ 3) วิสุทธิเทพเทพเจ้าโดยความบริสุทธิ์ ซึ่งเกิดจากการกระทำของตนเองได้แก่ พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลาย

ลักษณะสำคัญของผู้นำแบบสมมติเทวราชา คือ การยกอำนาจสิทธิ์ขาดให้เป็นผู้ยิ่งใหญ่ เป็นผู้ดูแลรักษาความสงบ ปราบปรามเหตุการณ์ให้อยู่ในความสงบ ดำเนินการบริหารกิจกรรมต่างๆ เพื่อประโยชน์ของส่วนรวม พระองค์ผู้เป็นเทวราชาจะมีภาวะหรือคุณธรรมที่เป็นเอกลักษณ์สำคัญคือมีความกล้าหาญเฉพาะในสิ่งที่เป็นธรรมตามทศพิธราชธรรม สิ่งเหมือนกันในเทวราชาและธรรมราชามีใช้เพียงสถานะสูงสุดในสังคม แต่ขึ้นกับเงื่อนไขที่เท่าเทียมกันกับทุกๆ คน ในฐานะสมาชิกร่วมอยู่ในสังคมคือการประพฤติธรรมในฐานะผู้นำคือพันธกรณีในการดูแลทุกข์สุขของประชาชน พระครูสิริจันทวิภู (2549, อ้างถึงใน พระเทพปริยัติเมธี, 2553)

ผู้นำในรูปแบบการปกครองก่อนที่พระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นว่า ชมพูทวีปแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนกลางหรือเขตชั้นในเรียกว่า “มัชฌิมประเทศ” และส่วนรอบนอกหรือหัวเมืองชายแดน เรียกว่า “ปัจฉิมประเทศ” ในมัชฌิมประเทศแบ่งเป็นแคว้นหรือรัฐใหญ่ๆ ได้ 16 แคว้นและแคว้นขนาดเล็กอีก 5 แคว้น รวมเป็น 21 แคว้น ในแต่ละแคว้นหรือรัฐมีความแตกต่างกันอยู่บ้าง บางรัฐก็เป็นระบบกษัตริย์ บางรัฐก็เป็นระบบสาธารณรัฐ ดังนั้นจึงได้ สรุปผู้นำในรูปแบบการปกครองรัฐต่างๆ ในชมพูทวีปนั้นได้ 3 ประเภท คือ 1) ผู้นำแบบจักรวรรดินิยม ได้แก่ ผู้นำรัฐที่มีแสนยานุภาพมาก มีอำนาจเหนือรัฐอื่น ๆ กล่าวคือใช้อำนาจยึดครองรัฐอื่นมาเป็นเมืองขึ้นของตน ประมุขของรัฐแบบนี้เรียกว่า “มหาราช” หรือ “พระจักรพรรดิ” 2) ผู้นำแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ได้แก่ ผู้นำรัฐที่มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองบ้านเมืองโดยตรง แต่อาจทรงมอบหมายอำนาจนั้นให้พระบรมวงศานุวงศ์หรืออุปโรหิต ข้าราชการบริหารไปปฏิบัติแทนได้ ประมุขของรัฐที่ปกครองแบบนี้เรียกว่า “ราชา” 3) ผู้นำแบบประชาธิปไตย ได้แก่ ผู้นำรัฐที่อำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองมิได้ขึ้นอยู่กับประมุขแห่งรัฐแต่เพียงผู้เดียว จะมี “สภา” หรือ “สังฆะ” เป็นผู้กำหนดนโยบายและมีอำนาจ

ตัดสินใจเกี่ยวกับกิจการบ้านเมือง สังฆะจะทำหน้าที่เลือกสมาชิกขึ้นมาคนหนึ่งทำหน้าที่เป็นหัวหน้าฝ่ายบริหาร เรียกว่า “ราชา” ในสมัยนั้นเรียกการปกครองแบบนี้ว่า “สามัคคีธรรม” (วิรัช ธีรพันธุ์เมธี, 2546) และ (พระเทพปริยัติเมธี, 2553)

พระพุทธศาสนาเป็นประชาธิปไตย การถือหลักประชาธิปไตยพระพุทธศาสนาถือว่าเหตุผลต้องมาก่อน ความรักดีหรือศรัทธา จึงไม่บังคับให้ผู้ใดนับถือโดยปราศจากความเต็มใจใครเข้าใจเพียงไหนศรัทธาเพียงใด จะปฏิบัติตามอย่างไรมีเสรีภาพในการนับถืออย่างเต็มที่นับได้ว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของชนทุกชั้นวรรณะ มีธรรมตั้งแต่ชั้นต่ำจนถึงชั้นสูงการปกครองคณะสงฆ์และในการบำเพ็ญกรณียกิจของคณะสงฆ์นั้นก็ยังมีลักษณะเป็นแบบประชาธิปไตย ทั้งในด้านของหลักการและในด้านของวิธีการ พระวินัยให้สิทธิแก่พระสงฆ์มีอำนาจในการบริหารหมู่คณะมีสิทธิ์คัดค้านเมื่อไม่เห็นด้วยโดยไม่มีข้อจำกัดว่า จะเป็นผู้เกิดในสกุลสูงหรือสกุลต่ำ จะเกิดในสกุลมั่งมีหรือยากจน ทุกคนเมื่อเข้ามาบวชแล้วก็มีสิทธิเท่าเทียมกันและจะต้องเคารพกันตามลำดับก่อนหลัง คนทุกชั้นวรรณะจึงมีสิทธิทำความดีเท่าเทียมกันหมด(พระเทพปริยัติเมธี, 2553)

สรุปได้ว่า ภาวะผู้นำเชิงพุทธหรือผู้นำตามแนวพระพุทธศาสนา ต้องมีคุณลักษณะภายในของผู้นำคือ เป็นผู้รู้หลักของสัปปุริสธรรม มีการรู้หลักเหตุผล มีสติปัญญา ไม่ประมาท ตื่นตัว ทันต่อเหตุการณ์ และมีวิสัยทัศน์ก้าวไกล เป็นคนเข้มแข็ง คุณลักษณะภายนอกในการที่จะประสานคนและงานเข้าด้วยกัน ต้องมีความรู้ ความสามารถ มีพรหมวิหารธรรม หวังประโยชน์สุขแก่ส่วนรวมและเป็นผู้นำรัก นำเคารพ เป็นธรรมาธิปไตย ไม่ลำเอียง การอยู่ร่วมกันเป็นสังคมมนุษย์ ว่าจะจะมีคุณสมบัติของผู้นำได้ทุกคน มีเพียงบางคนเท่านั้นที่มีความสามารถจะเป็นผู้นำได้ ผู้นำจึงมีคุณสมบัติบางประการที่คนอื่นไม่มี

5. วิเคราะห์เกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาวิกฤตโรคระบาดในสมัยพุทธกาล

ผู้เขียนได้ศึกษาบริบทเกี่ยวกับแนวคิดและวรรณกรรมเกี่ยวกับรัตนสูตรในสมัยพุทธกาลที่มีต่อการป้องกัน การปราบภัย และโรคระบาดที่เกิดขึ้น 3 ประการ ณ เมืองไพศาลี อาณาจักรวัชชี ในประเด็นดังนี้

5.1. ภาวะผู้นำเชิงพุทธในด้านการแพทย์และสาธารณสุข

การสร้างภาวะผู้นำเชิงพุทธในด้านการแพทย์และสาธารณสุขในครั้งสมัยพุทธกาล ดังนี้

5.1.1) สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงเป็นผู้นำทางคณะสงฆ์ในด้านของจิตใจพระองค์ทรงนำพระภิกษุสงฆ์ 500 รูป ทำการปิดเป่าภัยโรคระบาดที่เมืองไพศาลีด้วยพระปริตอารักขาทั่วพระนคร และตรัสเทศนารัตนสูตรทุกวันรวม 7 วัน เมื่อทรงเห็นว่าภัยทุกอย่างสงบเรียบร้อยแล้ว จึงทรงตรัสอำลาภษัตริย์ลิจฉวี และชาววัชชีทั้งหลายเสด็จกลับมายังเมืองราชคฤห์ครั้งนี้ และมีประชาชนมาบูชาสักการะถวายแก่พระองค์เป็นการยิ่งใหญ่ เรียกว่า “คังโคโรทสมาคม”

5.1.2) สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงเป็นผู้นำทางการแพทย์ที่วางพระวินัยธุดงค์วัตร 14 ประการ เพื่อสร้างสุขภาพอนามัยต่อคณะสงฆ์ในการสร้างความสงบสุขและห่างไกลจากโรคในหลายประการ เช่น การวางหลักธุดงค์วัตรให้ปฏิบัติ จำนวน 14 ประการ คือ 1) อาคันตุกวัตร 2) อาวาสิกวัตร 3) คมิกวัตร 4) อนุโมทณวัตร 5) ภัตตักวัตร 6) ปินชจาริกวัตร 7) อรัญญิกวัตร 8) เสนาสนวัตร 9) ชันตามรววัตร 10) วัจกุฎีวัตร 11) อุปัชฌายวัตร 12) สัททวิหริวัตร 13) อาจริยวัตร และ 14) อันตวาสิกวัตร ในสมัยพุทธกาลการจัดการสุขภาพ โดยเฉพาะในหมู่พระภิกษุสงฆ์นั้นได้เน้นไปที่การจัดการทั้งสุขภาพกายและสุขภาพใจ เพราะกายและใจนั้นสัมพันธ์กัน

5.1.3) สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงเป็นผู้นำทางด้านคุณธรรมพระองค์ทรงมีความเมตตา ความกรุณาในการดูแลรักษาภิกษุอาพาธ บางครั้งอาศัยพระภิกษุดูแลกันเอง บางครั้งพระพุทธเจ้าก็ลงมาดูแลด้วยพระองค์เอง ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎก เล่มที่ 5 พระวินัยปิฎก เล่มที่ 5 มหาวรรค ภาค 2 ข้อที่ 166 เรื่อง เรื่องพระอาพาธโรคท้องร่วง

5.1.4) สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงเป็นผู้นำทางด้านการบริหารและการจัดการพระองค์ทรงได้บัญญัติวัตรปฏิบัติเกี่ยวกับการแพทย์และการสาธารณสุขต่าง ๆ เช่น องค์ของภิกษุอาพาธที่พยาบาลได้ยาก 5 อย่าง, องค์ของภิกษุผู้ไม่เข้าใจพยาบาล 5 อย่าง, การให้บาตรจีวรของผู้ถึงมรณะภาพแก่ศิลาณูปัญญา, วิธีให้, สามเณรถึงมรณะภาพ, วิธีให้, กรรมวาจาให้จีวรและบาตร, และ ภิกษุและสามเณรช่วยกันพยาบาลไข้ เป็นต้น

5.2. การแพทย์และวิธีรักษาโรคในสมัยพุทธกาล

5.2.1) การดูแลรักษาด้วยวิธีทางการแพทย์ บางครั้งอาศัยพระภิกษุดูแลกันเอง บางครั้งพระพุทธเจ้าก็ลงมาดูแลด้วยพระองค์เอง และบางครั้งก็อาศัยหมอชาวบ้านมาช่วยดูแล ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ในเวลานั้น ยาที่ใช้ส่วนมากเป็นยาพื้นบ้าน ในเภสัชชขันธกะ พระวินัยปิฎกเล่มที่ 5 ได้พรรณนาถึงยาชนิดต่าง ๆ ที่ใช้กันอยู่ในสมัยนั้น ได้แก่ (1) ชนิดที่เป็นรากไม้ (2) ผาตที่เป็นยา (3) ยาชนิดที่ใช้ใบ (4) ยาชนิดที่ใช้ผล (5) ยาชนิดที่ใช้ยางไม้

5.2.2) การดูแลรักษาด้วยธรรมะ จากการศึกษาค้นคว้าในพระไตรปิฎก พบว่า มีการใช้ออยู่ 2 วิธีด้วยกัน คือ ใช้สวดให้คนป่วยฟังและคนป่วยนำหลักธรรมมาปฏิบัติเพื่อระงับความเจ็บไข้

5.2.3) การป้องกันการเกิดโรคด้วยข้อปฏิบัติสุขอนามัยในธุดงค์วัตร 14 ข้อ พระพุทธองค์ได้วางหลักการดำเนินชีวิตที่ดำรงซึ่งนำไปสู่การดูแลป้องกันตัวเองจากทุกซ์และโรครภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นธรรมเพื่อส่งเสริมความเป็นมนุษย์และธรรมสำหรับภิกษุสงฆ์ เป็นต้น พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงวัตรปฏิบัติที่พูดถึงมารยาท ความสะอาด และความเป็นระเบียบเรียบร้อยของภิกษุสงฆ์ ไม่เว้นแม้แต่เรื่องถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ เรื่องการล้างบาตร การขบฉัน เป็นต้น ล้วนแสดงให้เห็นถึงสุขอนามัยที่พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุมาน เช่น ข้อธุดงค์วัตรปฏิบัติเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย 1 ใน 14 ข้อ ที่พระสงฆ์ต้องถือปฏิบัติขณะพำนักอยู่ที่ใดที่หนึ่ง ซึ่งจัดว่าเป็นสุขอนามัยขั้นพื้นฐานสำคัญของพระสงฆ์ และความรู้ด้านต่าง ๆ เกี่ยวกับการจัดการดูแลสุขภาพสืบสายมาจากสมัยพุทธกาล

6. บทสรุป

จากข้อมูลที่ได้กล่าวมาสามารถบ่งบอกถึงนัยสำคัญบางประการในประเด็นต่อไปนี้

6.1. ภาวะผู้นำเชิงพระพุทธในด้านการแพทย์และสาธารณสุข

จากการศึกษารวบรวมภาวะผู้นำเชิงพระพุทธในด้านการแพทย์และสาธารณสุข พบว่า

6.1.1) ภาวะผู้นำเชิงพระพุทธในด้านการสาธารณสุขในสมัยพุทธกาลนั้น เป็นพุทธบริหารของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงวางหลักพระวินัยธุดงค์วัตร 13 ประการ เพื่อสร้างสุขพลานามัยต่อคณะสงฆ์ในการสร้างความสงบสุขและห่างไกลจากโรค และทรงพระเมตตาต่อสรรพสัตว์และมนุษยโลกในคราวที่เกิดโรคระบาดที่เมืองไพสาลี เป็นการสร้างความร่วมมือระหว่างพระพุทธศาสนา พระราชา ข้าราชการบริหาร ปวงประชาราษฎร์ในการจัดโรคระบาด

6.1.2) ภาวะผู้นำเชิงพระพุทธในด้านการแพทย์ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประธานหลักด้านการแพทย์ อย่างน้อย 3 ประการ คือ (1) การดูแลรักษาด้วยวิธีทางการแพทย์ บางครั้งอาศัยพระภิกษุดูแลกันเอง บางครั้งพระพุทธเจ้าก็ลงมาดูแลด้วยพระองค์เอง และบางครั้งก็อาศัยหมอชาวบ้านมาช่วยดูแล ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ (2) การดูแลรักษาด้วยธรรมะ และ (3) การป้องกันการเกิดโรคด้วยข้อปฏิบัติสุขอนามัยในธุดงค์วัตร 13 ข้อ

บรรณานุกรม

เอกสารภาษาไทย

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย**. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์
- ประกาศกระทรวงสาธารณสุข. (2563). **เรื่องชื่อและอาการสำคัญของโรคติดต่ออันตราย (ฉบับที่ 3)**. ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม 137 ตอนพิเศษ 48 ง, วันที่ 29 กุมภาพันธ์ 2563, หน้า 1 (2563).
- Black Death. (2553). **โรคห่า กาฬโรค ยุคพระเจ้าอยู่หัว**. เอกสารการเสวนา “แบ่งปันความรู้ เชิดชูศาสนา พัฒนาแหล่งน้ำลำคลอง” จัดโดยกระทรวงวัฒนธรรม, โครงการสนทนาวันศุกร์ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาลัยดุริยางคศิลป์ มหาวิทยาลัยมหิดล และมติชนข่าวสด, เมื่อวันที่ 9 ก.ค. 2553 ณ โรงละครแห่งชาติ, (โรงเล็ก) กรุงเทพมหานคร.
- ขวัญชาย ดำรงขวัญ. (2559). **เส้นทางประวัติศาสตร์และความทรงจำ**. นนทบุรี: สถาบันวิจัยจัดการความรู้ และมาตรฐานการควบคุมโรค, กรมควบคุมโรค, กระทรวงสาธารณสุข.
- ปรีชา ช่างขวัญยืน. (2538). **ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก**. อ้างถึงใน พระเทพปริยัติเมธี, รายงานเรื่อง ภาวะผู้นำเชิงพุทธกับการจัดการความขัดแย้งในสังคมไทย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์, 2553.
- พระครูสิริจันทวิบูลย์. (2549). **ภาวะผู้นำเชิงพุทธ**. อ้างถึงใน พระเทพปริยัติเมธี, รายงานเรื่องภาวะผู้นำเชิงพุทธกับการจัดการความขัดแย้งในสังคมไทย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์, 2553.
- วิรัช ธีรพันธุ์เมธี. (2546). **พุทธปรัชญาการปกครอง**. อ้างถึงใน พระเทพปริยัติเมธี, รายงานเรื่องภาวะผู้นำเชิงพุทธกับการจัดการความขัดแย้งในสังคมไทย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์, 2553.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2552). **“โรคห่า” ยุคพระเจ้าอยู่หัว คือ กาฬโรคจากเมืองจีน**. ลงวันที่ 3 มิถุนายน พ.ศ. 2552 ปีที่ 32 ฉบับที่ 11407 มติชนรายวัน, คอลัมน์ สยามประเทศไทย.
- พระเทพปริยัติเมธี. (2553). **รายงานเรื่อง ภาวะผู้นำเชิงพุทธกับการจัดการความขัดแย้งในสังคมไทย**. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์.

เว็บไซต์

- ไวรัสโคโรนา. (2563). **อาการ การรักษา และการป้องกันโรคโควิด-19**. สืบค้นเมื่อวันที่ 5 เมษายน 2563. จาก <https://www.bbc.com/thai/features-51734255>.
- นภนาท อนุพงศ์พัฒน์. (2563). **ย้อนรอยประวัติศาสตร์โรคระบาดประเทศไทย (2563)**. สืบค้นเมื่อวันที่ 5 เมษายน 2563. จาก <https://www.hfocus.org/content/2013/09/4628>.
- ประเสริฐ ทองเจริญ. (2552). **ระบาดบันลือโลก**. สืบค้นเมื่อวันที่ 5 เมษายน 2563. จาก <https://www.hfocus.org/content/2015/04/9652>.
- ภัทรวรรณ วันทนชัยสุข. (ม.ป.ป.). **รัตนสูตรปราบภัย 3 ประการ ณ เมืองไพศาลี อาณาจักรวัชชี**. สืบค้นเมื่อวันที่ 5 เมษายน 2563. จาก <http://www.dhammadham.org/buddha/g74.php>.
- วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. (ม.ป.ป.). **รูดงค์**. สืบค้นเมื่อวันที่ 5 เมษายน 2563. จาก <https://bit.ly/39MYMJE>.